Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)*with* International Impact Factor 8.357
Peer Reviewed Journal
https://doi.org/10.69758/GIMRJ/2505S01V13P001

e-ISSN No. 2394-8426
Special Issue on Scientific Research May'25
Issue–V(I), Volume–XIII

महिला सक्षमीकरणात महिला उद्योजकांची भूमिका – एक अभ्यास

दीपाली दीपक दीक्षित
संशोधक विद्यार्थी,
स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा
विद्यापीठ नांदेड

प्रा. डॉ. एच. डब्लू. कुलकर्णी
संशोधन मार्गदर्शक,
वाणिज्य विभागप्रमुख,
शिवाजी महाविद्यालय उदगीर, लातूर

सारांश:
महिला सक्षमीकरण ही सामाजिक आणि आर्थिक विकासाची एक महत्त्वाची कडी आहे. एकविसाव्या शतकात महिला विविध क्षेत्रात यशस्वीपणे कार्य करत आपली भूमिका हि अगदी व्यवस्थितपणे पार पाडत आहेत, त्यात उद्योजकता हे एक अत्यंत महत्वाचे असे प्रभावी माध्यम ठरत आहे. त्याचबरोबर महिलांना त्यांच्या आर्थिक बाबतीत स्वतंत्रता मिळत असल्याने त्यांच्या सर्वांगीण विकासात महिला उद्योजकता हे अनेक पैलूंपैकी अत्यंत महत्वाचे स्वावलंबन असे घटक असलेले दिसून येते आहे तर त्यांच्या आर्थिक स्वावलंबनासाठी आणि इतर महिलांना प्रेरणा देणे तसेच रोजगार निर्माण करणे यामध्ये महिला उद्योजकता ह्या महत्त्वाची भूमिका बजावतात.

प्रस्तावना :
आजही भारताच्या ग्रामीण भागातील परिस्थिती ही बिकट आहे, जिथे लोकसंख्येचा बराचसा भाग दारिद्ररेषेखालील जीवन जगतो. अनेक भूमीहीन आणि अल्पभूधारक शेतकऱ्यांची संख्या जास्त आहे आणि कोरडवाहू शेती असल्याने त्यांना शेती करण्यासाठी पाणी उपलबध होत नाही त्यामुळे पुरुषांना घर चालवण्यासाठी इतर काम पाहावे लागते.[1] **ड्रेज ज. (2013)** त्याचबरोबर महिलांनाही त्यांच्या सोबत किंवा इतर उद्योगात काम करण्यासाठी कामावर जावे लागते. त्यामुळे महिलांनाही काम करताना शारीरिक व मानसिक ताण सांभाळून जीवन जगावे लागते. तर त्याचा मुख्यत्वेकरून परिणाम हा त्यांच्या कौटुंबिक घटकावर होत असतो. गावातील मजूर त्यांच्या दैनंदिन उदरनिर्वाहासाठी खूप कठोर परिश्रम करतात, पण कर्जाचा ताण घरातील पुरुषांना अशक्त करत असतो. परिणामी अशा परिस्थितीत, महिलांना त्यांच्या कुटुंबाची परिस्थिती सुधारण्यासाठी पुढाकार घ्यावा लागतो. तर महाराष्ट्रातील वेगवेगळ्या बचत गटांनी या महिलांसाठी प्रगती आणि सक्षमीकरणाचे मार्ग उपलब्ध करून दिले आहेत.
विशेषत: ग्रामीण भागात, महिलांचे जीवन अनेकदा घरगुती जबाबदाऱ्यांपुरते मर्यादित राहते. शिक्षणाचा प्रवेश पद्धतशीरपणे प्रतिबंधित केला जातो, आणि अनेक वेळा, त्यांना त्यांच्या पतीच्या संमतीशिवाय बाहेर पडण्याचे स्वातंत्र्य नसते. या संदर्भात, महिला सबलीकरणाच्या चळवळीत स्वयं-सहायता गट निर्णायक भूमिका बजावत आहेत.[2] **कुमार ए. (2019)** महिलांचे आर्थिक स्वातंत्र्य हे त्यांच्या सक्षमीकरणासाठी मूलभूत आहे आणि हे उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी उद्योजकता एक मूर्त माध्यम आहे. या संदर्भाच्या प्रकाशात, "महिला सक्षमीकरणात महिला उद्योजकांची भूमिका" या विषयावर सखोल परीक्षण करणे अत्यावश्यक आहे. सदरील संशोधन महिला सक्षमीकरणाची संकल्पना स्पष्ट करेल, तिची आवश्यकता शोधेल आणि ती सुलभ करण्यासाठी आवश्यक उपाययोजना ओळखेल.

महिला सक्षमीकरण:
महिला सक्षमीकरण ही एक महत्त्वपूर्ण चळवळ आहे जी महिलांना त्यांचे जीवन आणि भविष्य घडवणाऱ्या स्वतंत्र निवडी करण्यास सक्षम करण्यावर लक्ष केंद्रित करते. शिक्षण, अर्थव्यवस्था, समाज आणि राजकारणात त्यांची भूमिका वाढवून, महिला जीवनाच्या सर्व पैलूंमध्ये महत्त्वपूर्ण योगदान देऊ शकतात. दर्जेदार शिक्षण, सर्वसमावेशक आरोग्यसेवा आणि अर्थपूर्ण रोजगाराच्या संधींमध्ये प्रवेश हे आवश्यक घटक आहेत जे आत्मविश्वास आणि स्वायत्तता वाढवतात.[3] **कबीर, एन (2016)** महिलांना सशक्त बनवण्यामुळे मजबूत समुदाय आणि प्रत्येकासाठी अधिक न्याय्य समाज निर्माण होतो.

महिला सक्षमीकरण म्हणजे महिलांना आर्थिक, सामाजिक, राजकीय आणि वैयक्तिक स्तरावर स्वावलंबी आणि सशक्त बनवणे, जेणेकरून त्या स्वतःचे निर्णय घेऊ शकतील आणि समाजात समान संधी प्राप्त करू शकतील. यात लिंगभेद कमी करणे, शिक्षण, रोजगार, आरोग्य आणि नेतृत्व यांचा समावेश होतो.

महिला सक्षमीकरणाची प्रमुख क्षेत्रे:

1. आर्थिक सक्षमीकरण:

महिलांना आर्थिक स्वातंत्र्य मिळवण्यासाठी रोजगार, उद्योजकता आणि आर्थिक साक्षरता यांना प्रोत्साहन दिले जाते.

महिला उद्योजकांची भूमिका: त्या स्वतःचे व्यवसाय सुरू करून स्वतःसह इतर महिलांसाठी रोजगार निर्माण करतात. **उदा.,** भारतातील 'महिला ई-हाट' सारख्या व्यासपीठांवर महिला आपली उत्पादने विकतात.

2. शैक्षणिक सक्षमीकरण:

शिक्षणाद्वारे महिलांना ज्ञान आणि कौशल्ये मिळवण्याची संधी उपलब्ध होते.

महिला उद्योजकांची भूमिका: अनेक महिला उद्योजक शिक्षण क्षेत्रात स्टार्टअप्स सुरू करतात, जसे की ऑनलाइन शिक्षण मंच किंवा कौशल्य विकास केंद्रे.

3. सामाजिक सक्षमीकरण:

सामाजिक रूढी आणि लिंगभेद दूर करून महिलांना सन्मान आणि समान हक्क मिळवून देणे.

महिला उद्योजकांची भूमिका: त्या यशस्वी व्यवसायांद्वारे इतर महिलांना प्रेरणा देतात आणि सामाजिक बदल घडवतात. उदा., 'लिज्जत पापड' सारख्या संस्थांनी महिलांना सामाजिक सन्मान मिळवून दिला.

4. राजकीय सक्षमीकरण:

महिलांना निर्णयप्रक्रियेत सहभागी होण्यासाठी नेतृत्वाच्या संधी.

महिला उद्योजकांची भूमिका: यशस्वी उद्योजक म्हणून त्या स्थानिक आणि राष्ट्रीय स्तरावर धोरणनिर्मितीवर प्रभाव टाकू शकतात.

5. आरोग्य आणि सुरक्षितता:

महिलांच्या शारीरिक आणि मानसिक आरोग्याला प्राधान्य देणे.

महिला उद्योजकांची भूमिका: काही उद्योजक आरोग्य क्षेत्रात काम करतात, जसे की 'साफ्टस्पॉट' सारख्या कंपन्या, ज्या पर्यावरणपूरक सॅनिटरी पॅड्स बनवतात.

महिला सक्षमीकरण हे केवळ महिलांचे वैयक्तिक यश नाही, तर संपूर्ण समाजाच्या प्रगतीचे प्रतीक आहे. महिला उद्योजक यात मध्यवर्ती भूमिका बजावतात, कारण त्या आर्थिक स्वातंत्र्यापासून सामाजिक बदलापर्यंत सर्व क्षेत्रांत योगदान देतात.[4] **कबीर, एन. (2005)**

महिला उद्योजकांची भूमिका:

महिला सक्षमीकरणाच्या संदर्भात महिला उद्योजकांची भूमिका अत्यंत महत्त्वाची आहे. त्या आर्थिक स्वातंत्र्य, सामाजिक बदल आणि समुदायाच्या विकासाला चालना देण्यासाठी मोलाची कामगिरी बजावतात. खालीलप्रमाणे त्यांच्या भूमिकेची काही प्रमुख पैलू आहेत:

1. **आर्थिक स्वातंत्र्य आणि स्वावलंबन:**

महिला उद्योजक स्वतःचे व्यवसाय सुरू करून आर्थिकदृष्ट्या स्वावलंबी बनतात. यामुळे त्यांना स्वतःच्या आणि कुटुंबाच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी स्वतंत्रपणे निर्णय घेण्याची क्षमता प्राप्त होते. उदा, भारतात लघु आणि मध्यम उद्योग (MSMEs) क्षेत्रात महिलांनी अनेक यशस्वी स्टार्टअप्स सुरू केले आहेत, जसे की हस्तकला, फॅशन, खाद्यपदार्थ आणि तंत्रज्ञान क्षेत्रातील व्यवसाय.

2. **रोजगार निर्मिती:**

e-ISSN No. 2394-8426
Special Issue on Scientific Research May'25
Issue–V(I), Volume–XIII

महिला उद्योजक केवळ स्वतःसाठीच नव्हे, तर इतरांसाठीही रोजगाराच्या संधी निर्माण करतात. विशेषतः ग्रामीण भागात, त्यांच्या व्यवसायांमुळे स्थानिक महिलांना रोजगार मिळतो, ज्यामुळे त्यांचे जीवनमान सुधारते. **उदा,** 'लिज्जत पापड' सारख्या सहकारी संस्थांनी हजारो महिलांना रोजगार आणि सन्मानजनक जीवन प्रदान केले आहे.

3. सामाजिक बदल आणि प्रेरणा:

यशस्वी महिला उद्योजक इतर महिलांसाठी प्रेरणास्थान बनतात. त्यांच्या यशोगाथा लिंगभेद आणि सामाजिक बंधने तोडण्यास प्रोत्साहन देतात. त्या आपल्या समुदायात शिक्षण, आरोग्य आणि नेतृत्व विकास यांसारख्या सामाजिक उपक्रमांना प्रोत्साहन देतात.

4. नाविन्य आणि सर्जनशीलता:

महिला उद्योजक अनेकदा स्थानिक गरजा आणि समस्यांवर आधारित नाविन्यपूर्ण उपाय शोधतात. त्यांचे व्यवसाय सामाजिक आणि पर्यावरणीय समस्यांना संबोधित करणारे असतात, जसे की टिकाऊ उत्पादने किंवा पर्यावरणपूरक पद्धती. **उदा,** भारतातील अनेक महिला स्टार्टअप्स, जसे की 'साफ्टस्पॉट' (Saathi) सारख्या कंपन्या, पर्यावरणपूरक सॅनिटरी पॅड्स बनवून सामाजिक आणि पर्यावरणीय बदल घडवत आहेत.

5. आर्थिक विकासाला चालना:

महिला उद्योजक देशाच्या जीडीपीमध्ये योगदान देतात. त्यांचे व्यवसाय स्थानिक आणि राष्ट्रीय अर्थव्यवस्थेला बळकटी देतात. भारतात, सरकारने 'मुद्रा योजना', 'स्टँड-अप इंडिया' आणि 'महिला ई-हाट' यांसारख्या योजनांद्वारे महिला उद्योजकांना प्रोत्साहन दिले आहे, ज्यामुळे त्यांचे योगदान वाढले आहे.

6. लिंग समानतेची चळवळ:

महिला उद्योजक लिंग आधारित भेदभाव आणि रूढींना आव्हान देतात. त्यांच्या यशामुळे समाजात महिलांना अधिक सन्मान आणि समान संधी मिळण्यास मदत होते. त्या तरुण मुलींना शिक्षण आणि करिअरसाठी प्रेरित करतात, ज्यामुळे पुढील पिढीत लिंग समानता मजबूत होते.[5] **ब्रश, सी. जी., (2000)**

महिला उद्योजकांना अनेकदा भांडवलाची कमतरता, सामाजिक दबाव, कौटुंबिक जबाबदाऱ्या आणि बाजारपेठेतील स्पर्धा यांसारख्या आव्हानांचा सामना करावा लागतो. तरीही, त्या या अडचणींवर मात करून आपले व्यवसाय यशस्वीपणे चालवतात. महिला उद्योजक केवळ स्वतःच्या सक्षमीकरणापुरत्या मर्यादित नसतात, तर त्या संपूर्ण समाजाला सशक्त बनवतात. त्यांचे योगदान आर्थिक, सामाजिक आणि सांस्कृतिक बदलांना गती देते. सरकार, संस्था आणि समाजाने त्यांना पाठबळ दिल्यास, त्या आणखी मोठ्या प्रमाणात सक्षमीकरणाचे प्रतीक बनू शकतात.

संदर्भसूची :

1. द्रेज, ज., आणि सेन, अ (2013) एक अनिश्चित गौरव: भारत आणि त्यातील विसंगती. प्रिन्स्टन विद्यापीठ प्रकाश.

2. कुमार, अ., आणि गुप्ता, र (2019) स्वयं-सहायता गटांद्वारे महिलांचे सबलीकरण: ग्रामीण महाराष्ट्राचे विश्लेषण. जर्नल ऑफ रुरल स्टडीज, 68, 1–10. https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2019.04.003

3. कार्टर, एस., आणि जोन्स-इव्हान्स, डी. (2000) उद्योग आणि लघु व्यवसाय: तत्त्वे, कार्यप्रणाली आणि धोरण. पिअर्सन एज्युकेशन.

4. कबीर, एन (2016) लिंगभेद, श्रम बाजार आणि पूर्व व आग्नेय आशियातील सामाजिक परिवर्तन रूटले

5. कबीर, एन. (2005) लिंग समता आणि महिलांचे सशक्तीकरण: तिसऱ्या सहस्रक विकास उद्दिष्टाचे एक समीक्षात्मक विश्लेषण. जेंडर अ‍ॅन्ड डेव्हलपमेंट, 13(1), 13-24. DOI: 10.1080/13552070512331332274कबीर, एन) .2005) लिंग समता आणि महिलांचे सशक्तीकरणतिसऱ्या सहस्रक विकास उद्दिष्टाचे एक समीक्षात्मक : .विश्लेषण *जेंडर अ‍ॅन्ड डेव्हलपमेंट*, 13(1), 13-24. DOI: 10.1080/13552070512331332277